

ІМЯ: ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Мезенка Г., Ляшкewіч В., Семянькова Г. Віцебшчына ва ўласных імёнах: мінулае і сучаснасць: Манаграфія. – Віцебск: ВДУ імя П. М. Машэрава, 2006. 238 с. Тыраж 100 экз.

У 2006 г. убачыла свет дастаткова грунтоўная ў галіне антрапаніміі навуковая праца – манаграфія “Віцебшчына ва ўласных імёнах: гісторыя і сучаснасць” (аўтары Ганна Мезенка, Вольга Ляшкewіч, Галіна Семянькова). Кніга прысвечана даследаванню сучаснага стану, этапаў і шляхоў фармавання розных формул называння жыхароў Віцебшчыны ў перыяд з XVI да XXI ст.

Беларускае Паазер’е – надзвычай цікавы ў лінгвістычных адносінах рэгіён Беларусі, у якім, як вядома, акумулююцца моўныя асаблівасці як захаду, так і ўсходу краіны. Унікальнасць назваў Віцебшчыны абумоўлена тым, што ў старажытнасці гэты край уяўляў з сябе тэрыторыю актыўных кантактаў славянскага насельніцтва з неславянскім, а ў наш час ён мяжуе з трыма дзяржавамі – Латвіяй, Літвой і Расійскай Федэрацыяй, што і знайшло адлюстраванне ў складзе ўласных асабовых імёнаў, мянушак і прозвішчаў яе жыхароў.

Усе тры главы гэтай кнігі напоўненыя найцікавейшымі фактамі: асабовае імя ў гісторыі Віцебшчыны, разгорнутая сістэма называння, сучасны прозвішчны антрапанімікон. У першай главе аналізуецца склад, форма, этымалогія, словаўтварэнне, частата ўжывання, папулярнасць мужчынскіх і жаночых асабовых імёнаў перыяду XVI – XVIII стст., прыводзяцца варыянты імёнаў, якія ўзніклі на аснове традыцыйна-царкоўнай формы, апісваюцца вынікі фанетычнай і марфалагічнай адаптацыі хрысціянскіх імёнаў. Цікавымі падаліся нам звесткі пра склад, статыстычную структуру і асаблівасці зменаў сучаснага іменніка беларусаў, а таксама эстэтыка-этычная характарыстыка асабовых імёнаў, выяўленая на аснове эксперымента ў Віцебскім дзяржаўным універсітэце імя П. М. Машэрава.

Як вядома, сучасная трохчленная формула іменавання стала агульнай і абавязковай толькі ў XX ст. Прынята лічыць, што яна складвалася паступова наступным чынам: імя → мянушка → імя па бацьку → прозвішча. Аналіз рэальных гістарычных фактаў, прапанаваны аўтарамі ў другой главе, не пацвярджае гэтага лагічнага меркавання. Думаецца, чытачам цікава будзе даведацца, што ў XVI – XVII стст. на віцебскай тэрыторыі пачала фармавацца такая афіцыйная антрапанімічная адзінка ў складзе наймення асобы, як імя па бацьку. Прычым фактычны матэрыял сведчыць, што існавалі двух-, трох-, чатырохслоўныя найменні асоб мужчынскага і жаночага полу, а жаночага полу – нават пяціслоўныя (*Іван Пивоуар, Нестер Бурый, Фран Жаба, Ивановая Марья, Ахінія Нарбатка, Іань Юр’евіч Глебовіч, Васілей Міхайловіч Зеноевіч, Ядвига Шванская Прушінская, Barbara Raminska Bazilina, Филон Семенович Кмита Чорнобольскій, Марина Биневна Гарадоцкая Макаравічова, Васільева Семёновіча Жилинський Ганна Борысовна* і г. д.).

Даследчыкі сцвярджаюць, што народ-творца шукаў зручных і эканомных спосабаў называння асобы ў адзначаны перыяд. Дарэчы, з пяці- і чатырохчленнай мадэлі з цягам часу адпалі нерэгулярныя элементы і захаваліся найбольш частыя; так утварылася трохчленная мадэль называння. Шматлікія прыклады названых формул найменняў выбраныя з помнікаў мясцовай справой пісьменнасці.

Трэцяя глава прысвечана комплекснаму аналізу сучасных прозвішчаў жыхароў Віцебска і Віцебскай вобласці. У ёй апісваецца структурна-граматычная арганізацыя антрапанімаў, выяўляюцца канкрэтныя матывацыйныя дэфініцыі, пры гэтым прымяняецца тэарэтычная формула семантычнага поля па прынцыпе ядро – каляядзерная прастора – перыферыя. На перыферыю семантычнага поля аднесены прозвішчы, якія паходзяць ад тапонімаў. Аўтары прыводзяць шмат аргументаў, заснаваных на фактах мясцовай антрапаніміі і дыялектнай лексікі. Асабліва цікавай у філалагічным плане уяўляецца нам класіфікацыя прозвішчаў беларусаў Віцебшчыны па сектарах. Напрыклад, сектар “Антрапанімы, утвораныя ад мянушак, якія характарызуюць абставіны з’яўлення дзіцяці ў сям’і і адносіны да яго бацькоў”: “дзіця, якога чакалі” – *Бажанаў, Бажанкоў, Бажанок, Бажэн, Бажэнаў* і “дзіця, якога не чакалі” – *Няжданаў, Нячай, Нічай, Нічаеў*. Сапраўды, як з гэтых, так і з іншых навуковых фактаў манаграфіі вынікаюць каштоўныя арыенціры грамадства. Менавіта праз называнне чалавекам сябе раскрываецца яго бачанне навакольнай рэчаіснасці і асэнсоўваецца сваё месца ў ёй праз мову. Чалавек ацэньваў асаблівасці сваіх паводзінаў, знешнія прыметы, псіхічныя ўласцівасці, маўленне, інтэлект, сваяцкія адносіны, сямейны стан і г. д. Аказваецца, прозвішчы *Варабей, Вараб’ёў* называлі-характарызавалі палахлівага чалавека, як і прозвішчы *Урубель, Урублеўскі*, якія паходзяць ад польск. *wrobel* ‘варабей’, прозвішчы *Бабарыка* (кірг. ‘гаварун’), *Баеў* (рус. *бай* ‘гаварун’), *Батура* (рэг. ‘пустамяля’), *Гутор* (бел. ‘гаварлівы’) называюць людзей гаваркіх, пустамяляў.

Арыгінальныя карты паказваюць асаблівасці геаграфічнага пашырэння сучасных прозвішчаў, адлюстроўваюць моўныя і антрапанімічныя працэсы не толькі ў сінхронным, але і ў гістарычным аспектах, бо фіксуюць факты, якія сёння ўжо адсутнічаюць. На 22 картах зафіксаваны макра- і мікраарэалы распаўсюджвання пэўных прозвішчых груп, кірункі зніжэння або павышэння прадуктыўнасці розных паводле структуры і семантыкі тыпаў прозвішчаў. Характэрна, што нават у межах вобласці кожны тып мае сваю непаўторную геаграфію.

У каментарыях да картаў прыводзяцца разнапланавыя тлумачэнні прычын лакалізацыі, высокай або

АДКРЫЦЬ ЦІ АДЧЫНІЦЬ?

Нарматыўныя слоўнікі беларускай мовы кантэкстуальна размяжоўваюць ужыванне дзеясловаў *адкрыць* і *адчыніць*. “Русско-белорусский словарь” (1982) перакладае дзеяслоў *открыть* як *адчыніць* (дзверы, акно), *пачаць* (пасяджэнне), *адкрыць* (тэатр, дарогу ў будучыню, грудзі, душу, паклады руды), *пусціць* (ваду), *разгарнуць* (кнігу), *расплюшчыць* (вочы), *выкрыць* (загавор). У “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” (у 5 т., т. 1, 1977) дзеяслову *адчыніць* даюцца наступныя азначэнні: “1. Адвядзены, знімаючы або адстаўляючы ў бок тое, чым перакрыты ўваход ці выхад, пройма ў якое-небудзь памяшканне, у якую-небудзь пасудзіну і падобнае, зрабіць даступнай унутраную або знешнюю прастору; адкрыць. 2. Тое, што і *адкрыць* (у 3-м значэнні)”. А дзеяслоў *адкрыць* у 3-м значэнні азначае ‘арганізаваць, стварыць што-небудзь і абвясціць пра пачатак яго (адкрыць завод)’. “Беларуска-рускі слоўнік” (2003) перакладае дзеяслоў *адкрыць* на рускую мову як *открыть* (собрание, театр, залежи руды, свои планы кому-либо, секрет, огонь, Америку), *посвятить* (кого во что), *обнажить* (части тела), а дзеяслоў *адчыніць* як *открыть*, *отворить* (двери, окно, шкатулку), *откупорить* (бутылку), а на прыклады *театр*, *школу*, *собрание* і да т. п. даецца памета: см. *адкрыць*. “Беларуска-расейскі слоўнік: міжмоўныя амонімы, паронімы і полісемія” (www.slounik.org) перакладае дзеясловы *адамкнуць*, *адчыніць* як *отпереть*.

На наш погляд, выкарыстоўваць дзеяслоў *адчыніць* можна толькі ў тых выпадках, калі размова ідзе пра нешта, што раней было зачынена, замкнута на ключ і да т. п. Аднак на старонках сучасных сродкаў масавай інфармацыі, у электронных выданнях і на інтэрнет-сайтах можна сустрэць выкарыстанне абодвух разгляданых дзеясловаў у аднолькавых выпадках: *Пасля прыезду ў 2001 годзе Лі Хонг Тая ў Менск Алесь Рапека атрымаў ад яго асабісты дазвол адчыніць*

сваю школу (www.hong-gia.iatp.by); *14 красавіка 1901 года дырэктар Віленскай дырэкцыі народных навучальняў звярнуўся з хадайніцтвам да папчыцеля Віленскай навучальнай акругі з нагоды заявы жонкі штатнага прыглядчыка Лідскай уезнай навучальнай акругі Марыі Навіцкай аб дазvole ёй адчыніць у горадзе Лідзе прыватную 3-класную з падрыхтоўчым класам жаночую навучальню* (<http://lib.active.by>); *Але ніхто не спрабаваў адчыніць Недзяржаўны беларускі ўніверсітэт, на аналогіі з рускамоўнымі камерцыйнымі ВНУ (“Наша Ніва”); Рэгіянальныя турыстычныя цэнтры плануецца адкрыць у гэтым годзе ў Слоніме і Навагрудку* (pahonia.promedia.by); *Універсітэт плануе адкрыць тэлеканал* (“Биржа информации”, 19.02.2004).

Мовазнаўца Юрась Бушлякоў слушна разважае: “Апавядаючы пра тое, што знойдзена ў выніку пошукаў або пра тое, што стала вядомым, хоць доўга ўтойвалася, скарыстоўваем дзеяслоў *адкрыць*: *адкрыць радовішча*, *адкрыць Амерыку*, *адкрыць сакрэт*. *Адкрываем і закрываем сход*, *пасяджэнне* – абвясчаем пра яго пачатак або канец. Калі размова ідзе пра арганізаванне, стварэнне нейкай структуры або, наадварот, пра спыненне яе дзейнасці, таксама ўжываюцца дзеясловы *адкрыць* і *закрыць*: *адкрыць студыю*, *закрыць фабрыку*. Тут, праўда, магчымая і пара *адчыніць* – *зачыніць*. Усё болей сэння такога пераноснага ўжывання: гавораць, што *адчынілі фірму* або *школу*, *зачынілі партыю* або *газету*” (www.svaboda.org).

Абсалютна відавочна, што дзеяслоў *адчыніць*, калі мы гаворым пра навучальныя ўстановы, камп’ютэрныя файлы і папкі, сайты і іншае, ужываць немэтазгодна, у гэтых выпадках трэба выкарыстоўваць выключна слова *адкрыць*.

Наталля ПЕРАВАЛАВА,
кандыдат філалагічных навук.

нізкай канцэнтрацыі таго ці іншага тыпу на пэўным тэрытарыяльным масіве. Прычым аналіз вызначаецца высокай ступенню дэталізацыі: падаюцца звесткі не толькі па асобных раёнах, але і па асобных сельсаветах. Такі скрупулёзны падыход да падбору і інтэрпрэтацыі фактычных дадзеных – гарантыя паўнаты і сапраўднасці вынікаў. У некаторых выпадках пашыраецца ранейшая навуковая факталагічная база (дапаўняюцца матэрыялы даследаванняў вядомых беларускіх антрапанімістаў), а таксама ўдакладняюцца асобныя агульнавядомыя антрапанімічныя факты (напрыклад, інфармацыя пра змяшэнне частотнасці прозвішчаў на *-оў/-еў/-аў* і *-ін/-ын* на тэрыторыі Віцебшчыны ў напрамку не строга з усходу на захад, як увогуле на беларускай тэрыторыі, а па дузе – з усходу на поўнач і паўночны захад, а потым – на паўднёвы захад).

Такім чынам, манаграфія звязвае ў адно цэлае дыяхранны і сінхронны падыходы да апісання антрапанімічных адзінак пэўнай тэрыторыі. Як вядома, рэгіянальныя даследаванні атрымліваюць у наш час шырокае прызнанне дзякуючы магчымасці рознабаковага выкарыстання вуснамоўнага матэрыялу і дадзеных пісьмовых гістарычных крыніц, што не прадугледжвае глабальная методыка. Таму рэгіянальныя і глабальныя падыходы арганічна ўзаемадзейнічаюць, дапаўняюць і ўдакладняюць адзін аднаго.

Вольга ГУЛІЦКАЯ,
кандыдат філалагічных навук, прафесар.
Алена ПІСАРЭНКА,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт.